

Avicenna's Forhold til Islam og hans Anskuelse om Sjælens theoretiske og praktiske Udvikling i Verden.

Ved

A. F. Mehren.

Indledning.

Vi have allerede i en foregaaende Afhandling¹⁾ fremstillet i sine Hovedtræk Avicenna's metafysiske Anskuelse med Hensyn til det Absolute Forhold til den elementære Verden og til Sjælen samt dennes Forhold til Legemet. Systemet, der har sit Grundlag i den Platonske-Aristoteliske Filosofi, forenet med en Blanding af neoplatonske Læresætninger, og i sin Helhed igjen er afpasset efter Islams væsentlige Trosindhold, er et storartet Forsøg paa at løse Tilværelsens Gaade, at naa den sande Gudserkjendelse overvejende ad theoretisk Vej eller ved Spekulation, men er dog langt fjernet fra en taabelig Indbildning, at Livet eller, for at bruge denne Filosofis Udtryk, Sjælens Udvikling her i Verden skulde have naaet sit Maal udelukkende ved Erkjendelse; der indrømmes i al Fald skjønt rigtignok underordnet ogsaa en Plads for det *Praktiske*. Det er dette Forhold mellem den theoretiske og praktiske Gudserkjendelse, vi her nærmere skulle forsøge at bestemme, ved, saavidt muligt med Paralleler hos

¹⁾ Undersøgelsen af de hertil benyttede Haandskrifter er meddelt i d. k. d. Vid. S. Oversigter 1881, 2, og den systematiske Fremstilling i Tidsskriftet Museum: La philosophie d'Avicenne, Louvain 1882.

Plato og Aristoteles, at eftervise de forskjellige Bevissteder i Avicennas Skrifter, af hvilke foruden adskillige Afskrifter af enkelte Afhandlinger, som findes i Leyden og Brit. Museum, jeg denne Gang glæder mig ved at nævne en smukt udstyret, skjøndt desværre kun maadelig behandlet Udgave af 9 forskjellige Afhandlinger trykte i Konstantinopel det forgangne Aar¹⁾. Da jeg selv allerede besad Afskrifter til de 5 vigtigste af disse, er en trykt Udgave, om end langt fra korrekt, et fortræffeligt Hjælpe-middel til at erholde en sikrere Text og hermed en paalidelig Opfattelse af Indholdet. Enhver, som kjender lidt til de Vanskeligheder, der endda endnu langt fra alle ere overvundne ved de nyeste og bedste Udgaver af Plato og Aristoteles, vil vistnok indrømme, at vi med de sparsomme Exemplarer af Avicennas talrige Skrifter, adspredte paa forskjellige af Evropas større Bibliotheker, ere endnu værre stillede. Lidt Vanskelighed, skjøndt af underordnet Betydning, frembyder den arabiske Skrifts upraktiske Ejendommelighed, navnlig hvor de diakritiske Punkter meget ofte ere udeladte; værre Ulykke foraarsager Afskrivernes i Almindelighed fuldstændige Uvidenhed om den Gjenstand, der behandles, og maaske endnu værre forskjellige Tilsætninger og Forbedringer af saadanne, der tiltro sig Evne til at rette den dem foreliggende Original, men i Virkeligheden maaske ere endnu mere uvidende end de første. At finde Grænsen her mellem det ægte og uægte, det sande og det meningsforstyrrende Fyld, hører just ikke til de behageligste og letteste Opgaver,

¹⁾ Disse 9 Afhandlinger om Metafysik og Naturfilosofi [tiš'u resâili fi-l-hikmat wathabiy'ât] ere: 1) et Afsnit af *o's'yânu-l-hikmat* om Naturfilosofi, 2) om de himmelske Legemer, 3) om Menneskets Evner og Opfattelse, 4) Definitioner, 5) Inddeling af de menneskelige Videnskaber, 6) om Begrebet Profeti og Stadfæstelse af den profetiske Virksomhed, 7) Newrûzia o: Nytaarsgave om Forklaringen af de i Begyndelsen af enkelte Koransurer tilføjede Bogstaver, 8) om Pagten med Gud, 9) Udkast til en Ethik. — Desuden som et Tillæg: en Forklaring af en fra det Græske oversat Mythe *Salâmân og Absâl*, behandlet i et særskilt Arbejde af Avicenna, samt Avicennas Levnet. Af disse besidder jeg selv i Afskrift den 1ste, 5te, 6te, 7de, 9de samt Avicennas Levnet.

selv hvor det, som her i disse sammentrængte Oversigter, kun kommer an paa at gjengive Hovedtanken korrekt, ikke at levere en kritisk bearbejdet Textudgave. Denne Betragtning af de Betæneligheder, der ofte ere forbundne med den rette Forstaaelse af Avicennas Skrifter, er allerede delt af hans fortrinlige og højest begavede Kommentator *Fakhr-ed-Dîn er-Razi* [+ 606 Hedj.], der efter at have indført den nødvendige Rettelse af et forvirret Sted i Skriftet *ó'yûnu-l-hikmat* «Metafysikens Grundtanker»¹⁾, udtrykker sig paa en Maade, der finder sin Anvendelse paa alle denne Art Haandskrifter: «Formodentligen er Grunden til saadanne meningsløse Steder, vi træffe i Avicennas Skrifter, den, at mange Mennesker læse disse Bøger uden at forstaa tilfulde deres Indhold, skjøndt de indbilde sig at have en sikker Opfattelse. De skrive da i Randen af Haandskriftet deres Meninger, hvorefter en uvidende Afskriver antager en saadan Tilføjelse som hørende til Texten og indfører den i samme. Jeg har haft i mit eget Liv et saadant Exempel med mine Skrifter. Forskjellige Personer havde tilladt sig Randbemærkninger i deres Afskrifter; disse vare indførte i Texten, og man kom da til mig for at faa Oplysning om noget, jeg aldrig havde tænkt paa at skrive. Saadant forekommer sandsynligt oftere i Avicennas Skrifter».

Som bekjendt og tidligere meddelt er Avicenna Forfatter af det store systematiske Værk *as-Shefâ*, af hvilket vi besidde et Udtog, udgivet 1592 som Tillæg til hans store lægevidenskabelige Værk Kanon, men saa slet, at mange Steder forblive meningsløse. Idet vi engang senere agte at meddele en nøjagtig Analyse af dette store Værk, ville vi blot her bemærke, at det med Undtagelse af nogle enkelte mindre, hist og her indflettede Stykker væsentligen gjengiver den peripatetiske Filosofis Indhold, som vi finde den hos Aristoteles. Da Avicennas egentlige Formaal med dett Værks Udarbejdelse har været underkastet forskjellige Domme,

¹⁾ S. fol 143 b. Cod. Ind. Off. Nr. 478.

der navnlig afvige fra hinanden i det Synspunkt, hvorvidt han har haft til Hensigt udelukkende at fremlægge sine Landsmænd det hele System af peripatetisk Filosofi efter Aristoteles¹⁾, eller derimod samtidig har søgt at bearbejde dette efter Islams Troshold, anse vi det passende at gjøre Ende paa denne Usikkerhed ved at anføre Forfatterens egne Ord af Fortalen til anden Del af Shefâ, der indeholder Naturfilosofien, inddelt, som vi senere skulle se, i 8 Afsnit («*funûn*»):

«*1ste Afsnit af Naturfilosofien indeholdende auscultatio physices (φυσική ἀκρόασις) i 4 Kapitler*»:

«Da vi ved²⁾ Herrens Bistand have endt den nødvendige Indledning til dette vort Værk ved at give en kortfattet Fremstilling af Logiken, bliver det nu vor Opgave at fremstille Naturfilosofien *i Overensstemmelse med vor oprindelige Plan og det endelige Maal*, hvortil *vor Spekulation har ført os*, idet vi dog ganske *iagttage den samme Orden* i Behandlingen som den, vi finde i den peripatetiske Filosofis Skrifter. Vi agte nemlig at behandle med Nøjagtighed, hvad der fjerner sig fra det almindelige antagne og det af sig selv indlysende, og hvor man mindre har at frygte forskjellig Anskuelse end Benægtelse, men derimod at gaa let hen over alle Punkter, hvis Sandhed er klar af sig selv og afgiver tilstrækkelig Vidnesbyrd mod enhver forskjellig Anskuelse og Forkastelse. Vi ville nemlig ikke spille vort Liv og Tid med at gjendrive enhver Anskuelse og ved Polemik fjerne os fra vort Maal, idet vi have advarende Exempler blandt de spekulative Theologer, der, naar de have fat paa et underordnet

¹⁾ Hvorvidt det af S. Munk (s. *Mélanges de la philosophie juive et arabe* p. 356) anførte Citat af Fortalen til 1ste B. af Shefâ, meddelt efter Ibn Tofail, er rigtigt, maa jeg lade uafgjort, da jeg ikke i Øjeblikket besidder 1ste B. af dette Værk. Hans Formaal angives her at være *en* Gjen-givelse af peripatetisk Filosofi. Laanet af den kostbare Cod. 476 (1796) tilhørende Ind. office library, for hvilket jeg igjen er Overbibl. Dr. Rost takskyldig, har gjort mig det muligt paa flere Steder at gjøre Udtog af Avicennas Naturfilosofi.

²⁾ V. Cod. fol. 1. l. 2—17.

Spørgsmaal, hvis Løsning frembyder sig af sig selv og ligger ganske nær, anvende al deres Kraft i Undersøgelse og Bevisførelse, men naar de derimod komme til et dunkelt Sted og blive indviklede i Vanskeligheder, da gaa let henover det. Vi ville tvertimod vælge en anden Vej og stræbe efter bedste Evne at udbrede Sandheden, idet vi *aldeles forbigaa alt*, hvad der forekommer os falsk i disse *Filosofers Anskuelser*. Det er netop Grunden, der har holdt os fra at forklare deres Bøger og oplyse deres Læresætninger, idet vi ikke vilde have været sikre for den Fare til Slutningen at støde paa saadanne Steder, hvor vi havde maattet gjengive deres Fejltagelser; vi vare da blevne nødte til enten at paatage os deres Forsvar og finde paa Beviser for dem eller aabenbart at forkaste dem. Dette Arbejde er, takket være Gud, blevet os overflødig, idet Folk ere fremstaaede, som have ofret deres Kræfter i denne Retning og have kommenteret deres Skrifter. Den, som ønsker at studere deres Lære, har da tilstrækkelig Vejledning i Kommentarer og Forklaringer, og den, som er ivrig for Videnskaben og dens Begrebsudviklinger, kan finde dem i hine Skrifter; hvorimod Frugten af vort korte Livs egen Spekulation er nedlagt dels i de enkelte Bøger, vi have forfattet, dels som samlet Hele i dette Værk Shefå. — Gud er den, som har været vor Hjælp og Støtte, og med fuld Tillid til ham ville vi da begynde dette vort Foretagende».

Avicennas ejendommelige systematiske Aand har altsaa i dette Hovedværk givet Grundlaget til en spekulativ Religionsfilosofi for Islam ved at benytte og bearbejde Aristoteles, men ikke ved ligefrem at gjengive ham, skjøndt vi vistnok maa indrømme, at Forfatteren bevæger sig her med langt mindre Frihed end i sine talrige smaa Afhandlinger, dedicerede til forskjellige høje Velyndere og fyrstelige Personer, og hvoraf enkelte indeholde, som vi allerede have givet Exempler paa, Anskuelser, der kun vare bestemte for en ganske indskrænket Kreds af Læsere. Vi finde her dels et Standpunkt, der stærkt paavirket af neoplatonske Læresætninger gaar ud over det ældre Akademis Lære,

dels endnu stærkere Forsøg paa at aflempe denne Filosofi efter Islams Trosindhold. I denne Henseende er Avicennas Stilling ejendommelig, skjøndt vi dog ikke have Ret til at tillægge ham et dobbelt Synspunkt, et theologisk, et andet filosofisk, ligesaa lidt som til at betragte disse Smaaskrifter som temmelig værdiløse og affattede i et eller andet mere verdsligt Formaal. Medens en Del af dem ganske vist enten ere tidlige Ungdomsarbejder eller affattede efter given Lejlighed og Opfordring, hører en anden Del derimod til de særdeles vigtige, hvori han uden at være bunden til den bestemte Opgave, saa vidt Islam tillader det, at gjengive den peripatetiske Filosofi, tvertimod søger at indtage et frit Standpunkt og meddele sin egen inderste Overbevisning.

§ 1.

Avicennas Gudsbegreb, afpasset efter Islam, og hans Forhold til Koranen som guddommelig Aabenbaring.

Ligesom Gudsbegrebet hos Avicenna fremkommer som det højeste og nødvendige Resultat af al Tænkning, som det Punkt, hvor den menneskelige Tanke bliver staaende, og hvis Navn derfor bestandig gjengives ved *«det, hvis Væren er absolut nødvendig»*, og vi i Modsætning hertil have hele Universet som det mulige, der fra Evighed hviler i det absolutes Væsen, omtrent paa en lignende Maade bestemmes af ham Forskjellen mellem den menneskelige Videns og Tros Sfære. I den første have vi eller kunne i al Fald vente den sikre og klare Viden, støttet til evidente og paa det af ham antagne Kausalitetsprincip grundede Beviser, i den anden kun Muligheder, hvis rette Opfattelse og Forklaring ved Beviser gaar ud over den menneskelige Tankes Omraade og Grændser. Med andre Ord Avicenna har ikke opgivet Aabenbarings-Principet som det faste Grundlag, der maa regulere al vor menneskelige Viden; men dennes Indhold er

dels saadant, at det ved klare Beviser bringes til fuld Overensstemmelse med Koranen, dels et saadant, hvor denne Harmoni forbliver en kommensurabel Mulighed for den menneskelige Tanke, d. e. vi nødes til at lade det staa heh som noget, der af os hverken kan bekræftes eller forkastes.

1) Vi ville her til Oplysning af hans Anskuelse om Guds Forhold til Universet anføre Indholdet af hans Udvikling om de enkelte og sammensatte Legemers Kræfter. «Der findes», siger han¹⁾, «Kræfter, som vi benævne med Fællesnavnet *Natur* baade hos de enkelte og sammensatte Legemer, f. Ex. Ildens Natur at brænde alt, hvad der er modtageligt for Forbrænding, Kraften hos Lægemedlet til at helbrede visse Sygdomme. Baade i det ene og det andet Exempel er det kun Tegn paa fuldstændig Uvidenhed at undersøge nærmere Grunden, hvorfor disse Kræfter ere tilstede netop hos disse Legemer i deres Forhold til andre Legemer. Spørge vi nemlig om «*causa agens*», komme vi ikke videre end at svare, at disse Kræfter ere saaledes fordelte; af hvem? af Gud. Spørge vi igjen, hvorfor de andre Legemer netop paavirkes saaledes, erholde vi ogsaa det samme Svar, fordi den naturlige Disposition findes hos dem. Spørge vi igjen om Formaalet, da bliver igjen Svaret, at dette er bestemt af den guddommelige Visdom. For at tage et andet Exempel: Hvorfor tiltrækker Magneten Jernet? Her lader man sig ofte ikke nøje med Svaret: fordi denne Kraft engang er tilstede, og fordi dens Tilstedeværelse er afhængig af den guddommelige Villie, men man udfinder alle Slags Grunde og forvirrede Anskuelser. I Almindelighed undrer man sig over det usædvanlige, medens det ligesaa forunderlige, man har dagligen for Øjne, aldeles ikke sætter En i Bevægelse, f. Ex. Dyrets Ernæring, Væxt og Artens Bevarelse. De saakaldte Filosofer finde da ofte paa den Udvej at benegte alt, hvad der gaar over deres Evne til at

¹⁾ S. p. 34 i Konstantin. Udgaven nederst: af Ath: «de himmelske Legemer» (*al-adjrâm-ul-â'lawiat*).

forklare, lige indtil selve den guddommelige Aabenbaring og de profetiske Syn, medens de paalidelige efter tilbørlig Granskning stadfæste og indrømme Realiteten af det forunderlige. I de 6000 Aar af Verdens Bestaaen har jeg næppe fundet 3 à 4, der fortjene Navn af virkelige Filosofer. Vi formaa overhovedet kun at udtrykke ved Talen en Forestilling om det, der først har været Gjenstand for den ydre Sandsning, idet vor Tale paa ingen Maade frembringer Forestillingen om det af Sandserne opfattede, men kun fremkalder Erindringen herom, og endnu langt mindre Forestilling om det, der ikke er Gjenstand for den ydre Sandsning. Tingenes virkelige og væsentlige Egenskaber ere os skjulte; tale vi om Ildens Varme, Vandets Kulde, maa vi vel erindre, at vi her let sammenblande to Begreber: det ene, Ildens væsentlige Egenskab, uden hvilken den ikke kan tænkes, forbliver os skjult; den, vi derimod føle, er kun noget ydre og accidentelt, men som har bragt os til at benævne Ildens væsentlige Kraft Hede, ligesom Vandets væsentlige Kraft Kulde. Det er os umuligt at henføre Legemernes sande Natur og Kræfter til nogensomhelst sandselig Forestilling, nødvendig Betingelse for vor Begrebsopfattelse. Anvende vi det samme Princip paa Forklaringen af den højeste Himmelsfære, der fremkalder den daglige Rotation, da udsige vi om samme, idet vi støtte os til Observation¹⁾: at den er et kugleformigt, enkelt (usammensat) Legeme, fremkaldt umiddelbart af Gud, idet den ikke er underkastet nogen Opløsning, begavet ifølge sin Natur med Cirkelbevægelse, uden hverken at kunne rokkes fra sin naturlige Plads eller nogensinde at finde et Hvilepunkt; dens Kræfter paavirke Elementverdenen og Sjælene; dens Cirkelbevægelse er Udtrykket for dens Lovprisning af Skaberen. Samle vi da alle disse Bestemmelser til en Definition, da naa vi kun til følgende: den højeste Sfære er et sammensat, kugleformigt Legeme, be-

¹⁾ Vi gjenfinde her Aristoteles's Lære om det fuldkomneste Element, det femte, der fortrinsvis for de øvrige fire, er begavet med den evige Cirkelbevægelse, cfr. *Traité du ciel*, trad. par Barth. St. Hilaire L. I, Ch. II, p. 6—13.

gavet af Gud med Kraft til at sætte sig selv i roterende Bevægelse paa den den engang anviste Plads og til at lade udstrømme sine Paavirkninger over den Elementverden, den omfatter, og over sammes Sjæle ved disses dem givne Modtagelighed for *Intellectus activus* eller den *sikre Viden*¹⁾.) I den lille Afhandling Nr. 3 «om de menneskelige Kræfter og Opfattelsesevner», der aabenbart kun er et ubearbejdet Brudstykke, finde vi til Slutning den samme Forskjel mellem *Viden stadfæstet ved Beviser* og den *umiddelbare Anskuelse* eller *Skuen*, hvor Bevisførelse er umulig. «Enhver Opfattelse har», siger han²⁾, «til Gjenstand enten det individuelle, f. Ex. Zeid, eller Fællesbegrebet, der ikke lader sig opfatte ved ydre Sandsning, f. Ex. Menneske; det første kan fattes ved Bevisførelse eller uden Bevisførelse o: ved den umiddelbare Anskuelse. Bevisførelse har det til Gjenstand, der er skjult for vore Sandser, hvorimod det, der ikke lader sig bevise, ikke nødvendigvis hører til det, der er skjult for os; det kan nemlig enten være saadant, der ligger klart for vor ydre Sandsning, eller blive Gjenstand for et højere Syn (*rû'ia*). Den højeste Sandhed eller *Gud* er følgelig efter sit Væsen ikke skjult for os, men kan aldrig blive Gjenstand for nogen Bevisførelse; efter hans inderste Væsen er kun Beskuelsen af hans Væsens Fuldkommenhed mulig, og paa denne Maade aabenbarer han sig her i Verden, uden at man kan have Beviser for hans Væren eller opfatte ham ved de ydre Sandser, thi i saa Fald vilde han være Legeme. Det er imidlertid ikke umuligt, at der ifølge Skaberens Almagt kan efter Døden gives os et Organ, ved hvilket han kan blive skuet af os». — Denne umiddelbare Skuen af Herrens Fuldkommenhed foregaar ved en Aabenbaring, en Udstrømning af den universelle Fornuft, og den saaledes udstrømmede Kraft benævnes Engel, hvilket sidste Begreb, skjøndt enkelt og usammensat som oprindeligt Hele, sonderer

¹⁾ S. pag. 39, L. 5 inf.

²⁾ S. Afh.: «*fi-l-quwâ el-insâniat waidrâkâtihâ*», pag. 48, Konst. Udg.

sig og udtrykkes ved forskjellige Navne. Et *Budskab* (Risålet) benævnes en Aabenbaring, der gaar ud paa at ordne Forvirring i Verdensforhold ved Viden og Styrelse, og guddommeligt Sendebud den Person, hvem denne Aabenbaring er betroet¹⁾. I det Islam holder med den yderste logiske Konsekvents paa Guds absolute Enhed, se vi det peripatetiske Gudsbegreb som en Art Grundlag for Avicenna's Opfattelse ved alle Slags filosofiske Deduktioner afpasset efter hint religiøse. Gud bliver det evige og uforanderlige Væsen, omfattende i sig alle reale Muligheder, og for os bestemmelsesløst; fra dette er hele Universet dels umiddelbart, dels middelbart udsprunget som en Kjærlighedsgjærning, og den hele materielle og aandelige Bevægelse α : Sfærernes Rotation og den menneskelige Tanke, er kun et Udtryk for den evige og aldrig tilfredsstillende Længsel efter dette Nødvendighedens Urprincip. I det Maalet er uopnaeligt, er denne Bevægelse evig; tænkte vi os den kun et Øjeblik standset, vilde dermed tillige Universet falde tilbage til sit Udgangspunkt, for derpaa at fremstaa i et fornyet Kjærlighedsforhold, en Lære, som Avicenna imidlertid neppe vover at berøre. I denne Verdensorden falder det hele af dette evige og uforanderlige Urprincip fremsprungne i 3 Hovedgrupper²⁾: de rene og ublandede, evige *Intelligentsers Verden*, hvis Tal angives til 10; *Sjælernes* ogsaa benævnte de aktive Engles og endelig *Naturens Verden*, undergiven Sjælernes Styrelse. Denne Naturens Verden er enten enkelt og usammensat eller sammensat af Elementer, hvilket sidste gjælder om vor sublunariske Verden. Materien er forgængelig kun med den Forskjel, at den usammensatte vil engang forsvinde, den af Elementer sammensatte er underkastet Opløsningens og Reproduktionens Lov. Fra Intelligentsernes Verden udgaar Bevægelsen efter sin almindelige Lov til Sjælernes Verden, fra denne igjen de partikulære Bevægelser, der virke paa Materien

¹⁾ Cfr. pag. 84 inf. — 85.

²⁾ S. Afh. Newruziah pag. 93—94. Const. Udg.

og Elementverdenen; middelbart gennem de forskjellige Led bliver altsaa enhver Verdensbevægelse eller, om vi ville kalde den Tankebevægelse, afhængig af og underordnet den høieste og evige Fornuft, der er umiddelbart fremsprungen af Gud. Avicenna's Gudsbegreb se vi altsaa paa en vis Maade bragt i Harmoni med Islams Allah. —

2) Med Hensyn til *Koranen* eller *Aabenbaringsprincippet* og *Sunna* eller den mundtlige Tradition, som vi efter det foregaaende se ham holde fast ved, er det hans Bestræbelse ved de forunderligste Fortolkninger, vel endog pudsige Indfald, at bringe de forskjellige Koransteder, der kunne komme i Betragtning, i samme Harmoni. Hvad jeg ved mit første Bekjendtskab med Avicenna's Skrifter var tilbøjelig til, nemlig at anse saadanne Forklaringer som paa given Lejlighed affattede smaa Kunststykker, der egentlig stode udenfor hans filosofiske System, har jeg nu ved dybere indgaaende Studier tildels opgivet. Maaske med ganske enkelte Undtagelser ere de i det hele at tage med som hørende væsentlig ind under hans filosofisk-theologiske Standpunkt. Vi tillade os da her at anføre nogle enkelte Prøver paa en Fortolkning af Koranen, der vistnok formaar at bringe alt ud af alt; imidlertid kunne vi ikke nægte, at Konsekvensen er bevaret. «Det hører med», siger han i sin Afhandling «om Stadfæstelse af Profetiens Væsen»¹⁾, «til Profetens Væsen, at hans Tale er gaadefuld og hans Ord dunkle, saaledes, som allerede Plato antyder i Lovene²⁾: «Den, som ikke har opfattet Meningen af Profeternes dunkle Taler, naar ikke til Delagtighed i Guds Rige». De fleste græske Filosofer og Profeter anvendte i deres Bøger Gaader og Antydninger, i hvilke de indhyllede deres Hemmeligheder, som Pythagoras, Sokrates og Plato. Ja denne sidste dadler endog Aristoteles for

1) S. «fi itsbâti-n-nubuwwâti», Konstant. Udg. pag. 85.

2) Hvor dette Sted i Platos Love er at finde, formaar jeg ikke at angive; et lignende Udtryk er at finde i Alcibiad. II pag. 147 B. Navnet «newâmisu» af det græske νόμος anvendes ofte om forskjellige apokryfiske Skrifter, indeholdende hemmelige Læresætninger.

at have gjort Filosofien tilgængelig for alle og udbredt denne Videnskab, paa hvilken Bebrejdelse vi have Aristoteles' Svar: «Om jeg har handlet saaledes, er endda i mine filosofiske Skrifter Vanskeligheder nok tilbage, som kun de færreste blandt dygtige Videnskabsmænd forstaa». «Hvorledes», fortsætter Avicenna, «skulde det vel være muligt for vor Profet at bringe den raa Araber eller snarere den hele Verdens Befolkning, til hvem han var sendt, til filosofisk Indsigt? Vi læse saaledes i Koranen det saakaldte Lysvers¹): *«Gud er Himlens og Jordens Lys; hans Lys udgaar ligesom fra en Fordybning, i hvilken staar en Lampe (eller Fakkelt) indesluttet i Glas. Dette Glas straalere som en funklende Stjerne; det oplyses af Olien fra det velsignede Træ, som hverken horer til Østen eller Vesten, og hvis Olie er nær ved at lyse uden at berøres af Ilden. Det er et Lys over alt Lys, og Allah leder til sit Lys, hvem han vil»* — og tilføje Avicenna's Forklaring: «Lys tages i to Betydninger: den almindelig bekjendte og den metaforiske, udtrykkende det højeste Gode og Grunden til dette Gode; Himlene og Jorden staar for: «overalt»; altsaa udsiges her: *Gud er efter sit Væsen det højeste Gode og Grunden til alt Godt* ∴ den aktive Fornuft (intellectus activus). Som Gud eller intellectus activus er sammenlignet med Lys, bliver det modtagende ∴ Menneskets hyliske Fornuft eller den fornuftige Sjæls Anlæg, sammenlignet med en Vinduesfordybning, hvis Funktion er at give Gjenskin. Lampen er Udtryk for Sjælens her i Verden erhvervede Fornuft (*al-âql-ul-mustafâd*); dennes Forhold til den virtuelle Evne eller hyliske Fornuft er som en Lampes eller Fakkels til Fordybningen, hvori den er indstillet; at dette Lys er indesluttet i Glas, betegner, at Sjælens erhvervede Fornuft kun kan udbrede sig middelbart, ligesom en Lampe gennem Brydning af Glas, men at det da straalere som en funklende Stjerne. At denne Flamme næres af det velsignede Oljetræs Olje, betegner, at den erhvervede Fornuft understøttes af Menneskets *Spekulationsevne*,

¹) S. Sur. 24 v. 35.

som er Grundlaget for de fornuftige Handlinger, ligesom Oljen for Lampens vedholdende Lys; at dette Oljetræ hverken hører til Øst eller Vest, udtrykker da videre, idet i Østen er Lysets Opgang, i Vesten dets Forsvinden, at Menneskets Spekulation hverken tilhører den rene Intelligents- og Aande verden eller den lave dyriske Verdens Kræfter, men holder Midten mellem begge eller, som det hedder i den næste Sætning for at forherlige Spekulationen: den synes næsten at være bleven selvlysende uden endnu at have naaet Forbindelse med det evige Ophav, ligesom en Olje, der lyser uden Forbindelse med Ilden; Slutningen udsiger endelig, at Lysets Ophav omgiver det hele Univers med Elementverdenen, ligesom den universelle Fornuft, fremkaldt umiddelbart af Gud, omfatter den hele Verdensstyrelse.»

— En lignende Forklaring giver Avicenna os af Koranverset, der beskriver den yderste Dag: «Denne Dag ville 8 Engle bære Herrens Trone»¹⁾. Herrens Trone er her ikke, som uvidende Fortolkere have tænkt sig, et eller andet fjerntliggende Punkt i Universets yderste Grændse; det er *Æthersfæren*, over hvilken Guds Aand tænkes svævende, og som, selv sat i Bevægelse, frembringer Universets Bevægelse ved den uendelige Længsel efter det uopnaelige Maal (Herren); den hviler paa, eller under den befinde sig de øvrige 8 Sfærer, hvis styrende Sjæle kaldes *Engle*. — Et lignende Exempel paa denne Art Fortolkning have vi videre i Avicennas's Anskuelse af den i Sunna omtalte Helvedesbro²⁾, der maa passeres af alle efter Døden, for at de kunne naa til Paradiset; den er finere end et Haar og skarpere end den mest fuldendte Klinge. Alt opløses her i symbolske Billeder: *Paradiset* er den højeste og rene Intelligents-Verden; det af en falsk Reflexions Fantasibilleder opfyldte Menneskeliv er *Forgængelighedens* Verden, medens Sanseverdenen er *Tilintetgjørelsen*. Sjælen, der til sin Udvikling har Rejsen gennem

¹⁾ S. Sur. 69 v. 17.

²⁾ Smlign. La perle précieuse de Ghazali, traité d'eschatologie Musulmane publ. et trad. par L. Gautier p. 69, Paris 1878.

Sanseverdenen nødig, maa nødvendig, for at naa sin Tilfredsstillelse i Intelligentsverdenens Rige eller Paradiset, over det forgængeliges Bro; forbliver den ubestemt paa Vejen og tager Skinnet for Sandhed, vil Helvede blive dens Ophold d. e. dens Gang gjennem Sanseverdenen maa da gjentages paany.

Den samme Forklaring finde vi igjen af Paradisets 8 og Helvedes 7 Afdelinger. I Almindelighed lader den almindelige Fortolkning sig her nøje med at opfatte 7-Tallet, som det konstante hellige Tal, der i Paradiset forøges til 8 for at antyde, at Herrens Naade gaar ud over hans Strenghed, som den evige Dommer. «Vore Opfattelser», forklarer Avicenna, «ere grundede i de 5 Sanser, hvortil kommer Indbildningskraft og Reflexion, alle Evner, vi have fælles med Dyrene; her have vi da de 7 Helvedes Porte; den afgjørende Dom tilhører den højeste Fornuft, der altsaa bliver den 8de Indgang og Afdeling i Paradiset; de 7 for sig ere ufuldstændige uden den 8de, de ere Helvede, medens den 8de ved sin Dom omformer dem til Paradis». — Et endnu ejendommeliggere Kunststykke af Avicenna's Fortolkningskunst er os forbeholdt i det tidligere omtalte Skrift *New-rûziah* (Nytarsgave) med Hensyn til Opfattelsen af nogle usammenhængende Bogstaver, der findes i Begyndelsen af enkelte Koransurer, sandsynlig Abbreviaturer, men hvorom enhver paa lidelig Tradition er gaaet tabt. Uden at ville indlade os paa en detailleret Fremstilling af disse barnagtige Indfald, skulle vi her kun eftervise Principet for Forklaringen¹⁾. I det vi følge det ældre Alfabets Orden og sammes Talværdi for Bogstaverne, den

¹⁾ S. Konstantin. Udgave p. 92—97. Forskjellige Kommentatorers Anskuelse om disse Bogstaver ere samlede af de Sacy i Anth. gr. p. 1—10. Hos en Forfatter i Middelalderen ere saadanne Forklaringer i al Fald mindre anstødelige, end hvor vi finde lignende anvendte aldeles uden Grund i det gamle Testamentes Exegese f. Ex. paa mange Steder i Hengstenbergs Kommentar til Psalmerne. At Avicenna forøvrigt har havt en vis Forkjærlighed for Tal- og Bogstavsymbolik, fremgaar af flere Steder i hans mystiske Digte f. Ex. de Par Vers, der meddeles i hans Levnet af Ibn Khalliḡān, og som forblive uforstaaelige uden Kommentar, cfr. de Slane, Ibn Khalliḡān's biogr. Dictionary, vol. I p. 443, 446, Anm. 29.

samme som i Hebraisk og tildels endnu i Græsk, have vi af de første Bogstaver disse 4 א, ב, ג, ד: som Udtryk for det evige og uforanderlige, absolute (א); for Intelligentsernes Verden det næste Bogstav (ב); for Sjælens Verden (ג); for den naturlige og Elementverdenen (ד); alle disse Begreber ere opfattede uden Relation. I næste Række, bestaaende af de 4 følgende Bogstaver ו, ז, ח, ט, have vi de samme Begreber i Relations Forhold: ו = Gud; ז = Intelligentsernes Verden; ח = Sjælens og ט = Naturen og den materielle Verden; ט endelig udtrykker Sjælens Anlæg eller den saakaldte hyliske Fornuft uden nogen Relation til noget lavere. Gud, det evige og uforanderlige, er kun i direkte Skaberforhold til den evige Intelligents, egentlig fremkaldt, ikke skabt af ham: Forholdet $ב \times ו = 5 \times 2$ er derfor udtrykt som ét Bogstav ved ט; til Sjælens Verden og Naturen med Elementverdenen er han ikke i direkte Skaberforhold, da de ikke ere direkte udsprungne fra hans Skaberkraft, men henholdsvis fra Intelligentsernes og Sjælens Verden; han er i Befalingsforhold, eller udtrykt mere bestemt, de staa under hans almindelige Lov. Hvor vi nu finde de følgende Bogstaver, gjælder det at opløse deres Talværdi i de rette Faktorer, der da udtrykke den i det foregaaende betegnede Relation. Tage vi f. Ex. כ med Talværdi 20, opløses dette i $5 \times 4 = ו \times ד$: Gud i Relation til Naturen, eller Gud er den, der efter sin almindelige Lov har *formet* Naturen (ikke skabt den); finde vi blandt disse Bogstaver ל = 30, have vi Guds Relation til Intelligentsens Sfære $5 \times 6 = ו \times ז$ = Befalingsforhold; מ, hvis Talværdi er 40, opløse vi paa lignende Maade som Produkt af de to Faktorer $5 \times 8 = ו \times ח$: Gud i Skaberforhold til Naturen. — Et Udtryk for 2 Relationer udtrykkes ved Addition, f. Ex. *Skabelses- og Befalingsforhold* udtrykt ved ע = 70 opløst i $40 + 30$: Skabelse og Befaling = מ + ל; Bogstavet ס = 90 udtrykker de 3 Forhold forenede: *Befaling, Dannelse og Skabelse*, udtrykt efter det foregaaende ved $30 = ל$, $20 = כ$ og $40 = מ =$

Summa 90; kommer endnu et ع til, som det findes f. Ex. Sura XIX, udtrykkes hermed det hele Universes Forhold til det evige, idet, som erindres, ع alene betegner Guds Forhold til Intelligentsen $5 \times 2 = \text{س} \times \text{ب}$, altsaa egentlig Befaling, Dannelse, Skabelse, Intelligentsens Sfære og Gud = $30 + 20 + 40 + 10 = \text{ل} + \text{ك} + \text{م} + \text{ع}$. Denne Vejledning vil være tilstrækkelig til heraf at danne alle øvrige Kombinationer.

§ II.

Sjælens Forberedelse i Verden ad theoretisk og praktisk Vej.

Efter i det foregaaende at have betragtet Avicenna's Guds-begreb, som fremgaaet af en Blanding af det ældre Akademis Lære og Islams religiøse Standpunkt samt hans mærkelige Forsøg paa at forklare Koranen og Sunna, som indeholdende Grundlaget til dette filosofiske System, skulle vi nu nærmere se, hvorledes han opfatter Sjælens Uddannelse og Forberedelse her i Verden, som nødvendig ad *theoretisk* og *praktisk* Vej. I sin Afhandling, der fører Titel «*Inddeling af Videnskaberne*»¹⁾ og er affattet efter Opfordring af en unævnt Ven, finde vi følgende Definition paa *Visdom* eller for at anvende den almindelige Benævnelse *Filosofi*: «*Filosofi* er en Spekulations Virksomhed, ved hvilken Mennesket søger at optage i sin Sjæl Grundlaget for den hele Tilværelse, samt hvad der er nødvendigt for Udviklingen af sin moralske Ansvarlighed, alt i den Hensigt at forherlige og fuldkommengjøre sin Sjæl, uddanne den til en intelligent Verden efter den reale Verdens Mønster og forberede den til den højeste Lyksalighed, forsaavidt den menneskelige Evne strækker til»²⁾. Denne Forklaring stille vi strax sammen med et Par følgende ensartede, der læses i Begyndelsen af Afhandlingen «om Pagten med Gud» og i Begyndelsen af et Udkast

¹⁾ «*aqsâmu-l-ûlumi-l-âqlijati*» S. Konstantin. Udgave p. 71—80.

²⁾ p. 71 infr.

til en «Ethik»¹⁾. I den første af disse siger Avicenna om sig selv, at «han har indgaaet Pagt med Gud, hvorved han har forpligtet sig til at lutre sin Sjæl efter det Maal af Kraft, der er den givet; dette i den Hensigt at bringe dens virtuelle Kraft til Virkelighed, dermed danne den til en Intelligentsens Verden, hvori Formen er dragen bort fra Materien, og fremme dens Fuldkommenhed ved Videnskab og Visdom», — i den sidste udtrykker han sig saaledes: «Den, som gjør sig Umag for sin Sjæl, som lader sig det være magtpaaliggende at erkjende dens medfødte Fortrin og Maaden at udvikle disse, for derved at rense sin Sjæl, samt at erkjende dens Mangler for at vogte sig for dem; den, som stræber efter at lede sin Sjæl ad den mest passende Vej til at opfylde sin menneskelige Forpligtelse at naa hen til en Fuldkommenhed, der bereder hans Lyksalighed hinsides, for ham er det en Pligt at fuldkommengjøre sin *Spekulationsevne* ved de enkelte Videnskaber og sin *Handleevne* ved Udviklingen af de enkelte Dyder, hvis fælles Grundlag ere de 4: *Afholdenhed, Tapperhed, Visdom og Retfærdighed*, og af hvilke hver enkelt svarer til en medfødt Sjælens Kraft». — Idet vi se af disse 3 Steder, at Avicenna holder paa Sjælens Fuldkommengjørelse ad theoretisk og praktisk Vej, skulle vi først nærmere udvikle det hele theoretiske System, der efter Avicenna omfattede de enkelte Middelalderens Videnskaber under et eneste Totalbegreb Filosofi, Theologi eller den højeste Videnskab. — Visdom (Filosofi) omfatter en theoretisk spekulativ og praktisk Del: den *spekulative* Del har til Opgave at erhverve fast Overbevisning om det af Tilværelsen, der ikke staar i Forbindelse med Handling; dens Formaal er *kun* den bestemte Anskuelse, f. Ex. Videnskaben om Guds Enhed, om Formen o. l. Den praktiske Del har ikke udelukkende den faste Overbevisning til Formaal, skjøndt den undertiden kan stræbe efter en rigtig Anskuelse om det, der staar i Forbindelse med Menneskets moralske

¹⁾ S. Konstant. Udg. *fî-l-âhd* og *fî ûmi-l-akhlâqi* p. 99 og p. 107.

Ansvar, for at tilegne sig det gode. I sidste Fald er imidlertid Formaalet ikke udelukkende Erhvervelsen af den theoretiske Anskuelse, men denne kommer kun i Betragtning med Hensyn til Handling. Maalet for Spekulationen er det *sande*, Maalet for Handling det *gode*. Den *spekulative Filosofi* omfatter 3 Hoveddele:

- 1) den laveste eller Naturvidenskaben;
- 2) den mellemste eller matematiske;
- 3) den højeste eller Gudsvidenskaben.

Disse 3 kaldes Dele af Videnskaben, fordi dennes Gjenstand er enten en saadan, hvis Stof er knyttet til Materien og dens Bevægelse, f. Ex. de himmelske Sfærer, Elementerne og deres Frembringelser o. s. v., eller en saadan, hvis Væsen vel staar i bestemt Forhold til Materien og dens Bevægelser, men ikke er indeholdt i samme, f. Ex. vi forestille os en Kugle uden at behøve at undersøge, om den er af Træ, Metal o. l.; endelig en saadan, hvis Væsen og Bestemmelser ere aldeles fjernede fra Materien og dens Bevægelse, f. Ex. Guds Væsensenhed, Begreberne Enhed og Mangfoldighed, Grund og Følge, det totale og enkelte o. s. v. — Den praktiske Filosofi omfatter ligeledes 3 Dele, idet Menneskets Styrelse har til Gjenstand enten sig selv som enkelt Individ, nemlig i *Ethiken*, eller et Fællessamfund, der da enten er Familie eller Staten, hvorved da fremkommer: Videnskaben om Familielivets og Statens Styrelse, *Økonomi* og *Politik*. Med Hensyn til Grundlaget for disse Videnskaber henvises til Aristoteles for Ethiken, til et Skrift af Porphyrius for den huslige Økonomi¹⁾ og til Platos Værk om Lovene (*en-newâmisu*)²⁾ samt ensartede Skrifter af Aristoteles for Statsstyrelsen. I denne sidste Del behandles tillige Spørgsmaalet om Profetiens og

¹⁾ Om et saadant Arbejde af Porphyrius, hvis Navn er aldeles fordrejet i Konst. Udg., s. Wenrich de auct. græc. version. p. 284.

²⁾ Avicenna gjør her opmærksom paa den vulgære Brug af Ordet *newâmisu* om magiske Skrifter, der ikke have noget med Filosofi fælles. Smlgn. det foreg. S. 73 Anm. 2 og min Afhandling «Corresp. du philos. Soufi Ibn Sabin», tir. à part du Journ. As. p. 44 Anm. 7. Ordet anvendes ogsaa i Betydning af Aabenbarelses Engel.

Aabenbaringens Nødvendighed for Mennesket, idet dels en fælles Filosofi omfatter alle Religioner, dels en ejendommelig slutter sig til hvert enkelt Folks og Tids religiøse Anskuelser; herved træder da tillige Forskjellen frem mellem den ægte Gudsaaenbaring og de forskellige falske Lærer. I Begyndelsen af Skriftet «Filosofiens Grundlag» (*óγών-el-hikmat*)¹⁾ udhæves med Hensyn til de 3 Dele af den praktiske Filosofi, at de udledes af den guddommelige Aabenbaring, og at Menneskets Spekulationsevne uddrager heraf Love for de enkelte Tilfælde; det samme gjælder om de 3 Hoveddele af theoretisk Filosofi gennem fast Bevisførelse ad Spekulationens Vej. Vi gaa nu over til at gjengive den systematiske Oversigt over de enkelte Videnskaber, der slutte sig umiddelbart og middelbart til hver enkelt af de 3 Hoveddele af den theoretiske Filosofi. Vi have da først 8 Videnskaber af den første Del af theoretisk Filosofi, Naturvidenskaben, til hvilken de slutte sig umiddelbart.

I. a. Naturvidenskaben, omfattende 8 Hoveddele.

1. *Kit. ul-kijân* = *φυσική ἀκρόασις* ο: libri physicæ auscultationis, der behandler de almindelige Fællesbegreber, der ligge til Grund for Naturvidenskaberne, som Materie, Form, Bevægelse o. l.;
2. *Kit. ussemâi wal-â'lam* = *περὶ οὐρανοῦ καὶ κόσμου* ο: libri de coelo et mundo, om de Legemer, der ere Universets Grundlag, som Himmelsfærerne, de fire Elementer, deres Bevægelse, Plads, Natur o. l.;
3. *Kit. ul-kawn wal-fesâd* = *περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*, der handler om Arternes Bevarelse og Individernes Tilintetgjørelse i Sammenhæng med de to Bevægelser af Himmelhvælvingen, den østlige og den vestlige;
4. *Kit.-ul-atsâr el â'lawiah* = *μετεωρολογικά* = de meteoris, om de 4 Elementer og Meteorologien, inddelt i 3 Afsnit;

¹⁾ S. Konst. Udg. p. 2—3.

5. *Kit.-ul-má'ádin* = mineralogia, der danner 4de Afsnit af den foregaaende Del;
6. *Kit.-ul-nebát* = *περὶ φυτῶν* = de plantis;
7. *Kit.-thabá'i-l-haywán* = *περὶ τῶν ζώων ἱστορία* = de animalium natura;
8. *Kit.-ul-nafs wal hiss wal-mahsús* = *περὶ ψυχῆς* og *περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν* = de anima og de sensu et sensibili¹).

I. b. Naturvidenskaben, omfattende 7 Underafdelinger.

1. Lægevidenskaben (*ilmu-l-tibb*); 2. Astrologi (*ilmu-l-nudjüm*); 3. Fysiognomik (*ilmu-l-ferâset*); 4. Drømmeudtydning (*ilmu-l-ta'bir*); 5. Naturlig Magi (*ilmu-l-talismât*) ο: Kunsten at lade de himmelske Kræfter virke ind paa de jordiske Legemer; 6. Trolddomskunst (*ilmu-l-neirengiât*), der bestaar i at benytte Blandingen af de jordiske Substantsers Kræfter til at frembringe noget, der tilsyneladende strider mod Naturen; 7. Alkymi (*ilmu-l-kimia*) ο: Kunsten at fremkalde nye Egenskaber hos Mineralierne i den Hensigt at frembringe Guld og Sølv.

II. a. Mathematiken, omfattende 4 Hoveddele.

1. *Geometri* (*ilmu-l-hindeseh*) med Euklid som Hovedkilde;
2. *Geografi* og *Astronomi* (*ilmu-l-hiât*), om Jordens Form og Inddeling i de forskjellige Lande samt om Himmellegemernes Bevægelse med Ptolemæus's *Almegist* som Hovedkilde;
3. *Musik* (*ilmu-l-musika*) om Toneforholdene og disses Grund;
4. *Arithmetik* (*ilmu-l-'adad*) om Tallet, dets forskjellige Arter og Forhold.

¹) I den os foreliggende Del af *Shefá* er denne Inddeling iagttagen; kun indskydes som Nr. 4 Bogen om Elementernes gjensidige Paavirkningsforhold; Nr. 5 omfatter derpaa de to følgende *Kit. ul-atsár* og *Kit. ul-má'ádin*, hvorefter følger Nr. 8. *Kit. ul-nafs* som Nr. 6, *Kit. ul-nebát* som Nr. 7 og *Kit. thabá'i-l-haywán* som Nr. 8.

II. b. Underafdelinger af Mathematik.

1. Algebra [*Amalu-l-djam' wattafrîq*] under Arithmetik;
2. Geodæsi, Mekanik, Vægtlære, Optik, Hydraulik under Geometri;
3. Astronomiske Tabeller under Astronomi;
4. Konstruktion af sjældne Instrumenter, f. Ex. Orgel o. l.

III. a. Metafysiken, omfattende 5 Hoveddele.

1. Læren om de Begreber, der knytte sig til alt det skabte, f. Ex. Væsen, Enhed og Flerhed, Overensstemmelse og Forskjel, Modsætning, Grund og Følge o. l.;
2. Betragtning af Elementær-Videnskaberne, Naturvidenskab, Mathematik og Logik;
3. Begrundelse af Begrebet Gud, hans Enhed, Nødvendighed, hans Egenskaber, og hvorledes disse ikke ophæve Enheden;
4. Betragtning af de fornemste aandelige Substanser, udgaaede fra Gud, deres indbyrdes Forhold, 3: Læren om de højeste Engle og om Englene, der vaage over Himmelsfærernes Bevægelse, og om dem, der styre de jordiske Anliggender;
5. Betragtning af de materielle Legemers Underordning under de aandelige Væsner; det jordiskes Forhold til det himmelske, det himmelskes til de styrende Engle; de styrende Engles Forhold til de højeste Engle; det hele Universes Afhængighed af den højestes Befaling og Bud, hvis Formaal er det absolute og højeste Gode, saa at det Onde kun tjener til dettes Fuldbyrdelse og Forherligelse. — Denne Videnskab slutter sig ganske til Aristoteles's Metafysik, og den støtter sig til evidente Beviser.

III. b. Metafysiken, omfattende disse Underafdelinger:

1. Kundskab om Aabenbaringens Former og Undere, om Forskjellen mellem den sikre Aand og den hellige Aand;
2. Kundskab om det hinsides, om Menneskets Belønning og Straf, saavidt Legemets Opstandelse ikke antages, en Anskuelse,

der, bekræftet ved Fornuftbeviser og tildels ved den aabenbarede Religion, har Fortrin for Religionens almindelige Lære, der dog ikke strider mod Fornuften, men heller ikke kan bevises ved nogen Fornuftslutning, og hvorefter Belønning og Straf ere legemlige. Alt, hvad der nemlig ikke efter sin Nødvendighed kan bevises af Fornuften, dets Mulighed kan dog ikke benægtes. — Læren om de forskjellige Arter Beviser og deres Gyldighed have vi i den særskilte *Indledning* til Filosofien, der benævnes *Logik* (al-manthiq), og tjener Mennesket som et Middel (*ὄργανον*) til at erhverve sikre Domme og Beviser i sin Spekulation og i sine Handlinger. Denne sidste omfatter følgende 9 Afsnit og slutter sig til Aristoteles's Organon og Porphyrii Isagoge.

Logikens 9 Afsnit¹⁾.

1. Porphyrii Isagoge om Ords og Begrebers Inddeling;
2. Aristoteles's *κατηγορίαι*; 3. *περὶ ἐρμηνείας*; 4. *Ἀναλυτικὰ πρότερα*; 5. *Ἀναλυτικὰ ὕστερα*; 6. *Τοπικά*; 7. *περὶ σοφιστικῶν ἐλεγχῶν*; 8. *ῥητορικῆ*; 9. *περὶ ποιητικῆς*.

«Jeg har», slutter Avicenna, «hermed antydet en Inddeling af Filosofien, hvoraf det fremgaar, at intet indeholdes i den, der strider mod den *aabenbarede Lov*. De, som paastaa dette og derfor afvige fra dens Vej, fare vild efter deres egne Indskydelser og paa Grund af deres Svaghed og ringe Indsigt, paa ingen Maade, fordi Filosofien gjør det nødvendigt, thi den har aldeles ingen Skyld heri»²⁾.

¹⁾ Cfr. den samme Inddeling i Correspond. du philosophe soufique Ibn-Sab'in avec l'empereur Frédéric II de Hohenstaufen par A. F. Mehren tir. à part. du Journ. As. p. 40—41. Paris 1880.

²⁾ S. *fit aqsâmi-l-hikmet* p. 80 Const. Udg.; smlgn. en lignende Ytring af den orthodoxe Gazâli i Corr. p. 38 Anm.

§ III.

Avicennas Ethik.

Efter at have paavist Avicennas Anskuelse om Sjælens Forberedelse her i Verden dels ad theoretisk Vej med det *sande* til Formaal gennem de forskjellige Videnskaber, der alle omfattes til et Hele af Filosofien, dels med *det gode* til Formaal ad praktisk Vej, der dog ikke udelukker den theoretiske Viden, staar endnu tilbage nærmere at betragte dette hans *ethiske* System, der synes fuldkommen at slutte sig til Aristoteles¹).

a) Dyden eller den menneskelige Sjæls Fortrin her i Verden befinder sig altid mellem to Yderpunkter, f. Ex. Maadeholdenhed imellem Overmaal i Nydelser og Sansernes Tilintetgjørelse, Retfærdighed mellem at udøve Uret og at lide samme²); den udgaar fra en naturlig og medfødt *Disposition*, der har sin Grund i Legemets Forbindelse med Sjælen og udvikles gennem *Viden* først til *Vane*, hvorefter den gaar over til Menneskets *væsentlige Karakter*³). Uagtet Menneskets Handlinger som saadanne ere forud bestemte, en Læresætning, hvis nærmere Udvikling hører ind under den muhammedanske Theologi og trænger til en udførligere Udvikling, som vi forbeholde os senere, staar det dog i Individets Magt at holde Regnskab med sin Sjæls Tilbøjeligheder, de gode som de onde, og herefter at uddanne og rette sin Karakter. Ved Agtpaagivenhed paa det gode og ved Efterligning og Gjentagelse af gode Handlinger bliver hans Karakter god, ved det modsatte slet, omtrent som vi lære paa forsvarlig Maade et Haandværk af en kyndig, men derimod fordærves heri af en uvidende, og som en god Statsstyrelse frembringer gode Borgere, en uvidende og tyrannisk derimod ødelægger disses Sæder. Gaa

¹) Den følgende Fremstilling slutter sig til Afhandlingen «Pagten med Gud» (*fi-l-ahdi*) p. 100—105.

²) Ganske som hos Aristoteles; hint er *πλέον ἔχειν τοῦ μισοῦ*, dette er et *ἔλαττον*, cfr. Zeller, Phil. d. Gr. II, 2 p. 481 Anm. 2.

³) Cfr. ibd. p. 486 flg., 488.

Menneskets Handlinger, hvad enten i Retning af Overmaal eller Mangel, udover den rette Middelvej¹⁾, indtræder en Fordærvelse af Karakteren, dog med en vis Indskrænkning, som vi nærmere skulle antyde: Er Karakteren nemlig endnu ikke erhvervet, kunne de gode Handlinger kun frembringe en god Karakter, og er denne erhvervet, tjene de til at styrke den, ligesom den til ene eller anden Side vaklende Karakter kun fordærvs ved en Handling, der overskrider Maalet i den ene eller anden Retning; er den derimod allerede udviklet i en abnorm Retning, kan en saadan undertiden tjene til at rette denne Fejl; dette Mellemmaal mellem Overskridelse af Grændsen og Mangel er altsaa ubestemt, og Handlingens Indflydelse afhænger af Individets sædelige Karakter, ganske som et Lægemedel, der er tjenligt til stærkt at opvarme den af Feberkulde lidende, kun slet egner sig for den allerede af Feberhede angrebne. En saadan Handlings Nytte er altsaa afhængig af Person, Sted, Tid, Formaal og lignende Media. En Karakter, der lider af Overmaal, f. Ex. Ødselhed, har som Modvægt til en vis Tid Karrighed nødvendig. Den rette Middelvej, der fører til Dyden her i Verden, opnaas derfor for den abnorme Karakter ved altid at vælge en Handling, der er den modsatte af den sygelige Tilbøjelighed. Idet Sjælens Udvikling her i Verden ikke udelukkende beror paa Optagelsen af det intelligible, men paa Grund af dens Forbindelse med Legemet ogsaa har Handling nødvendig, ere kun de Handlinger, der holde Middelvejen mellem de to Yderpunkter, Overmaal og Mangel, og som frembringes ved, at Aandens Kræfter danne den passende Modvægt mod Legemets, de eneste, der fremme Menneskets normale Karakter og hans Ansvarlighed. I modsat Fald, naar Legemets Kræfter faa Overhaand, frembringes de fordærvelige Handlinger, der enten lide af Overmaal eller Mangel. Sjælens højeste Lyksalighed (*εὐδαιμονία*) er med Hensyn til sit inderste Væsen at

¹⁾ S. Zeller a. V. p. 491: ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὐσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.

naa hen til en selvstændig Intelligents¹⁾, men, med Hensyn til sin Forbindelse med Legemet, har den desuden at udvikle sig ved Dyden, der bestaar i at bevare den passende Middelvej og er nødvendig Betingelse for dens lykkelige Tilværelse her paa Jorden (*εὐτυχία*); den skal bevare sin Stræben efter de himmelske Sfærer, idet den betvinger Legemets Herredømme, men dog ikke tilintetgjør den Sanseverdens Indflydelse, hvori den lever. Et Menneskes Karakter er da Udtrykket for den Sjæls Form, der holder Mellemvejen mellem at lade Legemet med Sanserne eller Sjælen være eneherkende; paa denne Maade formes f. Ex. Menneskets dyriske Hidsighed til Tapperhed, dets dyriske Lyst til Afholdenhed og Maadehold. Efter at have opnaaet ad denne Vej sin Lykke her i Livet og forberedet sin Lyksalighed hinsides, gaar den da efter Døden befriet fra Legemverdenens Baand over til den højeste Saligheds Tilstand, hvor den i sin fulde medfødte Skjønhed deltager i Beskuelsen af Gud og den højeste Sandhed. Avicenna udtrykker i Korthed dette Forhold mellem Sjæls og Legemets Kræfter saaledes²⁾: «Idet Menneskets Lyksalighed først fuldbyrdes ved den praktiske Evnes rette Udvikling, som kun kan opnaas ved, at de dyriske Evner bringes til at underordnes Sjæls højere og medfødte Natur, frembringes herved den passende Ligevægt og Mellemvej, der allerede her i Verden lader Sjælen beholde sin Kraft til at frigjøres for Legemets Indflydelse, og som staar i et vist Slægtskabsforhold til den Tilstand, der er forbeholdt Sjælen ved dens Forening med den rene Aande verden». De forskjellige Dyder her i Verden, der efter det foregaaende udspringe fra en nøjagtig Agtpaagivenhed og Kundskab i at finde den passende Mellemvej og heraf frembringe en bestemt Tilstand i det Indre (*ἔξῆς*), ere nærmest at henføre til de 4 Kardinaldyder: *Maadehold* (*σωφροσύνη*), *Tapperhed* (*ἀνδρεία*), *Visdom* (*σοφία*) og *Retfærdig-*

¹⁾ Kfr. Zeller, *Gesch. d. Griech. Philos.* 2ter Th. 2 Abth. p. 475, 478, 488.

²⁾ S. p. 104 Afhandlingens Slutning.

hed (*δικαιοσύνη*), der igjen fremstaa af den passende Blanding eller Ligevægt mellem Menneskets dyriske og højere Anlæg, hvormed det er udrustet af Naturen. *Maadehold* er saaledes udsprunget af Menneskets dyriske Attraa, *Tapperhed* af den naturlige Hidsighed og Vredagtighed, *Visdom* af den med Dyrene fælles Reflexions- og Sondringsevne, og *Retfærdighed* eller *den sande Middelvej* af disse dyriske Evner tilsammen. Alle de enkelte Dyder ere at betragte som Arter af de 4 ovennævnte Kardinaldyder¹).

Som det fremgaar af disse her meddelte Udtog, indeholder denne juste-milieu Ethik intet Hensyn til den ideale Stræben, der lader Mennesket føle sin Ufuldkommenhed i at realisere det kategoriske Pligtbud. Idet den sætter en bestemt Adskillelse mellem denne Verdens Orden, hvori Materien har *nødvendiggjort* al Brøst og Ufuldkommenhed²), og det hinsides, tager den kun Hensyn til de givne ydre Forhold og giver en Art theoretisk Vejledning og Kasuistik til at bestemme denne Middelvejs højst usikre Væsen, hvad der staar i harmonisk Forbindelse med Avicennas Anskuelse af det onde. Dette er nemlig ikke, som vi i det foregaaende have set, af absolut modsat Natur til det gode, men mere en Ufuldkommenhed eller Hindring, der kun har forbigaaende Betydning og tjener i sin Overvindelse til det godes Forherligelse. Den lille Afhandling, der kun omfatter et Par Blade og neppe frembyder mere end et tarveligt Udtog af en eller anden aristotelisk Afhandling, slutter med nogle løst tilføjede almindelige Raad og Vejledninger, blandt hvilke vi f. Ex.

¹) S. den sidste Afhandling '*Ilmu-l-akhlâqi*', p. 107 og Slutningen af Metafysiken *el-ilâhiât* fol. 258 og fol. 263 i Cod. Nr. 477, Cat. ed. Loth: Mnscrip. Ar. of the library of Ind. office.

²) I et af de sidste Afsnit af Metafysiken bruger Avicenna disse Udtryk, der minde lidt om en lignende Anskuelse hos Leibnitz: «Have Gud paa Grund af det ondes Fremkomst gennem Materien undladt at fremkalde Verden, vilde dennes *Ikke-Tilværelse* have været en større Ulykke end dens Tilværelse. Dens Existens er altsaa den *mindste* af to Ulykker». (S. Cod. Nr. 477 Ind. off. libr. fol. 256 v. l. 6 infr.)

træffe følgende Ytringer, formodentligen laante af en Udvikling af det græske *εὐτραπέλια*: «Man maa omgaas enhver Klasse Mennesker efter deres Skik og Art; med den alvorlige maa man anvende Alvor og Letsind med den letsindige¹⁾, dog saaledes, at man, idet man holder sit eget Indre skjult, ikke bidrager til at støtte hans Skamløshed eller selv gjør sig skyldig i nogen letfærdig Tale». —

b) Om Avicenna i nogensomhelst selvstændig Afhandling har behandlet de to andre Dele af Aristoteles's Ethik, der efter hans egen i det foregaaende meddelte Angivelse tillige omfatter Økonomien og Statshusholdningen, formaar jeg ikke at angive. Alt, hvad jeg til dette Øjeblik har fundet i hans Skrifter som herhen hørende, indskrænker sig, foruden den omtalte Afhandling om Profetiens Betydning²⁾, til et Par mindre Afsnit, der findes i Slutningen af Metafysiken, af hvilken, efter hans i det foregaaende fremstillede System, Ethiken danner det sidste Hovedled. Vi gjengive da her det væsentligste af de 3 sidste Afsnit, indeholdende hans Anskuelse om Profetiens, Aabenbaringens og en positiv Religions Nødvendighed for det menneskelige Samfund³⁾.

Idet Universet, udgaaet enten umiddelbart eller middelbart fra det evige og uforanderlige, omfatter de forskjellige Klasser af Aande- og Sjæleverdener, ligefra de højeste Engle eller rene Intelligentser, de aktive Engle, derpaa de himmelske Legemer, indtil Elementverdenen, finde vi i denne sidste Mennesket begavet med en *Sjælens Perfektibilitet* og *Handleevne*. En Art Ideal have vi her i Profeten, der indtager den fuldkomneste og højeste Grad, idet han ved en sjælden Harmoni i Materiens Forhold til Sjælen er i Stand til at modtage umiddelbare Indtryk fra den

¹⁾ S. Udg. Konstantin. p. 109 l. 4 infr.

²⁾ En Afhandling om Forholdet mellem den fysiske og moralske Verdensorden, kaldet «Kitâb-ul-birr wal-itsm», «om det Gode og Forbrydelsen» er hidtil forbleven mig ukjendt.

³⁾ Smlgn. Metaph. X. B. Kap. I—IV fol. 259 v. i Nr. 477 Cod. Ind. off. Libr.

højeste Aande verden. Denne omfatter nemlig i sin Almindelighed Totalbegrebet af den hele Verdensorden og virker paa Sjælene, der styre de himmelske Legemer, ligesom disse igjen paa de jordiske Væsner og disses Udvikling gennem de menneskelige Tidsforhold og Begivenheder. Den hele Bevægelse har til Formaal det godes Realisation; hvor denne bliver standset, have vi det onde (o: den af Formen ikke gennemtrængte Materie), der imidlertid kun faar temporær Betydning som et Moment, der skal overvindes. Idet der findes et bestemt Forhold mellem den fysiske og moralske Verdensorden¹⁾, udspringe denne Verdens Begivenheder af tre Hovedfaktorer: *Naturen, den menneskelige Villie og Tilfældet*, der alle hvile i det højeste Princip eller Gud under Begrebet Styrelse. Ved Sammenstødet i Verden af disse tre realiseres den menneskelige Skjæbne, hvis Forudsigelse, hvor ofte det modsatte end paastaas f. Ex. af Astrologer, er umulig. Idet Mennesket er bestemt til at udvikles i store, civiliserede Samfund, hvorimod sondrede Foreninger altid staa langt tilbage i Forhold til disse, er en bestemt Norm aldeles nødvendig for en saadan Udvikling; denne Norm forudsætter altsaa en Lovgiver og Begrunder, der sætter sig i bestemt Forhold til sin Tid; en saadan have vi da i Profeten. Med den almindelige menneskelige Natur kan han forene visse Ejendommeligheder, der sætte ham istand til at udføre overordentlige Handlinger, der da bekræfte hans guddommelige Inspiration. Hans Kald er imidlertid at lære de evige Sandheder i *deres abstrakte Almindelighed*, saa at de blive let forstaaelige for den store Mængde, uden at indlade sig paa nogensomhelst filosofisk Fremstilling; i det højeste kan han bruge en eller anden metaforisk Antydning, hvis sande Forklaring er forbeholdt Fremtidens særligen begavede²⁾. Hans Hovedopgave er ved visse ydre Midler at fremkalde bestandig hos Mennesket Erindringen om

¹⁾ Behandlet i det omtalte, mig endnu ubekjendte Skrift «Kit. ul-birr wal-itsm» om det Gode og Forbrydelsen».

²⁾ Smlgn. i det foreg. p. 71, 73 flg., 83.

Gud og det hinsides; disse Midler indeholdes navnlig i den religiøse Kultus, f. Ex. Islams med ydre Renhed forbundne bestemte *Bønner*, hvorved Sjælen, idet de gode Tilbøjeligheder betvinge de slette, efterhaanden ved Vanen gaar over til at tilegne sig den bestemte Form, at leve i Gud; den hellige *Pilegrimsfart*; *Faste* og *den hellige Krig*. Ved disse ydre Midler bekræftes Loven, der er en nødvendig Betingelse for ethvert menneskeligt Samfunds Udvikling. Et saadant omfatter i Almindelighed 3 Hovedklasser af Mennesker: *Styrende*, *Arbejdere* og *Vogtere*. Hvert Individ bør finde sin Plads i Staten, idet al Lediggang maa forbydes, med Undtagelse af at der anvises syge og svage Underhold af Statens Midler, som erhverves ved de forskellige Afgifter. Forbryderen er udelukket fra al Deltagelse i Statsafgifter, der snarere skulle indkræves af hans nærmeste, hvem hans Opdragelse har været betroet. Saadanne Forretninger, der ikke medføre nogensomhelst Nytte, som Spil, Aagerforretning o. l., skulle forbydes. Statens Grundlag er Familien, hvorfor Lovgiveren bør lette ethvert Ægteskab og holde paa dettes offentlige Anerkjendelse, for at sikre Arveforhold, der høre til de lovlige Kilder til Formues Erhvervelse; paa den anden Side saavidt muligt hindre Skilsmisse, hvor den ikke ved særlige Omstændigheder bliver en Nødvendighed og da maa overlades Domstolens Kjendelse, idet den tilintetgjør Familien. Loven tilsteder en Mand 4 Hustruer, men Kvinden kun én Mand, der paatager sig hendes Underhold. Barnet bør lyde Forældrene som dem, der have fremkaldt dets Tilværelse og paataget sig dets Opdragelse. Folket maa adlyde den Fyrste eller højeste verdslige Øvrighed, det har valgt, eller som har bestegit Tronen efter Arveret. Som aandeligt Overhoved eller Imâm maa han være begavet med Indsigt og ustraffelig Vandel; han maa have Forsædet ved alle store religiøse Fester, paase Lovenes Overholdelse og straffe eller tilintetgjøre alle oprørske Forsøg, der forstyrre Freden, navnlig ved at inddrage i Statskassen Urostifternes Ejendomme. Fremmede, der ikke have

naaet vedkommende Lands Civilisations Grad, skulle tjene som Slaver, ligesom i Almindelighed saadanne, der, fødte under ugunstige Himmelstrøg, ikke have naaet til en passende Udvikling af deres Aandsevner, som *Tyrker* og *Negre*. En erobret fremmed By kan man lade beholde dens egne Love, indtil den muligen bliver overbevist om Fordelene af de Love, der udspringe fra Profetens Aabenbaring; vedbliver den at holde paa sin egen Forfatning, maa den betale Tribut og Afgifter. Fyrsten maa styre Staten efter sin Tids Trang, vaage over Udgifter og Indtægter samt Landets Forsvar, men overlade enhver Detail til sine Raadgivere. Lovene maa være afpassede efter Folkets Sæder og Skikke, idet *Retfærdigheden* her i Verden bestaar i Ligevægten mellem den idealske Renhed og de dyriske Lyster, der beherske Mennesket af Naturen; paa samme Maade har Fyrsten at fremme *Tapperhed* og *Maadehold* for at bevare Statens passende Styrelse samt den *praktiske Klogskab* til at lede de verdslige Forhold. Den, som med disse Dyder forener Visdom eller spekulativ Evne, er lykkelig, og besidder han desuden den profetiske Begavelse, da er en saadan den sande Skabningens Herre, Vismand her i Verden og Guds sande Stedfortræder paa Jorden.

Som vi af disse Uddrag se, vender igjen Statsstyrelsen tilbage til lagttagelse af de 4 Kardinaldyder, og vi have her i Ethiken en Bekræftelse paa vor ovenanførte Dom om Avicenna, at hans Hovedformaal med Udbredelsen af aristotelisk Filosofi har været at bringe denne i fuldstændig Harmoni med Islams hierarkiske Forfatning, ikke derimod at virke i nogensomhelst mod denne Religion stridende Aand. Dette er i den Grad lykkes vor Forfatter, at hans Skrifter angive lige til Nutiden den væsentlige Retning i den Videnskab og rationelle Statsstyrelse, der endnu er bleven tilbage i Islam; vi behøve f. Ex. blot at kaste et Blik i den nylig afdøde Emir Abd-el-Kaders filosofiske Aforismer¹⁾ for at gjenkjende Avicenna med Aristoteles som Grundlag.

¹⁾ Le livre d'Abd-el Kader, trad. par G. Dugat, Paris 1858.